

valami személyes vagy elvi érdekességük van. Az önarcképszámba menő, korai filozófiai ismertetéseken kívül közli a tárgyas ragozásról írt szakdolgozatot, a szegedi színi bírálatokat, Babitsnak a Baumgarten-díjak kiosztásakor elmondott beszédeit, melyek kis példányszámú kötetecskéje már megjelenésekor szinte hozzáférhetetlen volt, továbbá folyóiratokból, újságból szórvány publikációkat, ha fényt vetnek az íróra és az emberre, mint amilyen 1940-ből a *Blondin vagy az öregedés*. Babitsnak úgyszólván minden számottevő írását, ami csakugyan esszé vagy tanulmány, megtaláljuk a kiadványban. Nem hiányoljuk az Aurórában megjelent *Filozófia és társadalom* című tanulmányt, mert lényegében. A *veszedelmes világnézet* elvi általánosítása, noha a *Zsoltár férfihangra* együttes közlésével korántsem érdektelen dokumentum. Nem volt szükségszerű Babits olvasmányélményeiről Kőhalmi Béla két könyvébe írt vallomásának fölvétele sem, bár az első (*Könyvek könyve*, 1918) nincs a fejlődésrajzot érintő összefüggések híján. De talán az *Arany életéből* (Nyugat, 1917) nemcsak Babits ideálképéről alkotott képzeteire, hanem, mivel irodalomtörténeti eljárásairól szót ejt benne, esszéista módszerére is még több fényt vetett volna.

Belia szöveggondozása példaadó. Egy-két kihagyást, melyet realitásnak kell tekintenünk, becsületesen kipontoz. A kiadvány érdemét öregbíti Babits egyetemi előadásainak közlése, ezé az alighanem máig legjobb magyar, sőt nemzetközi értékű irodalomelmélet, mely külön méltatást érdemelne. Belia a korábbi szöveggözlések közül a leghívebbet és legteljesebbet, József Farkasét választotta. Még a gyorsírás eredeti föloladásából öröklődött egy kis hiba: nem Browning „arab vezér”-éről, hanem *arab fizikus*áról esik szó. A kiadvány fontos anyaga a kéziratos hagyatékából publikált *Arany, mint arisztokrata*; a kritikai kiadásra vár a poétikaibb jellegű első fogalmazvány közlése, ahol Babits például a festői poszt-impreszionizmus analógiájára úgynevezett ütköztetési vers- és szójelentéstani elméletét fölvezet. Egyébként Belia a szövegvariánsok közül mindig átgondoltan és vitathatatlanul válogat. A *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* végleges szövegét adja közre, mert a pillanat befolyásától mentes, vállalt szemléletet ad. A legrészletesebb Browning-tanulmányt iktatja gyűjteményébe, és ennek lelőhelye nem a jelzett Nyugat, hanem a *Gondolkodás és írás* kötet, a Tennyson-tanulmánynak az *Irodalmi miniatűrök*-beli megjelenési éve pedig 1923. Ami a szöveggondozás elhanyagolhatatlan érdeme, Babits saját kiegészítéseiből és magyarázataiból, az első közlés vagy éppen a kötetbeli megjelenés kommentárjaiból, viták esetében viszonyválaszokból, posztumusz megvilágításokból, valamint az idegen kifejezések és idézetek tudákosság nélküli, gáncstalan föloldásából álló jegyzetanyag valósággal egy másik kiadvány örömét szerzi az olvasónak. (*Szépirodalmi Könyvkiadó, 1978*)

RÁBA GYÖRGY

Sík Csaba: A Parthenon lovain innen és túl

Ha van hiábavalóbb foglalkozás a recenziésnél, úgy nyilvánvalóan a lektoré az. A recenzens munkája azonban legalább könnyen meghatározható. Mert mit csinál a recenzens? Önként vagy megrendelésre megírja (vagy elhallgatja) véleményét egy könyvről, amit rajta kívül valószínűleg elolvasnak még néhányan, az ő írását azonban a (kezét) tördelő szerkesztőn kívül csak a recenzeált szerző olvassa el, aki rendszerint megsértődik. Recenzens felveszi a (változtatlanul alacsony) honoráriumot. Ezzel az ügy az irodalmi lovagiasság szabályai szerint elintéződött. Mit csinál ellenben a lektor? Nem tudjuk, nem tudható. Az ő foglalkozása nemcsak hiábavaló, titok-

zatos is. Sok évtizedekkel ezelőtt egy réges-régi kiállításon függött Csernus Tibor nagy föltűnést keltő képe három lektorról (már akkor mindhárom irodalmi életünk ígéretes személyisége volt). Lehetett volna a kép címe, mondjuk „A Parthenon lovain innen”, de nem az volt. Még titokzatosabb volt: „Három lektor”. Ott ült egy kicsi asztal körül a három talányos fiatal férfi, okosan néztek maguk elé a semmibe, és orruk hegyén látszott, hogy országos horderejű döntések forrnak magosan ívelő, szép homlokuk mögött. A kép rendkívüli színskultúráról tanúskodott, és az akkori — enyhén szólva — merev kánonokhoz képest föltűnően modernül értelmezte a realizmust. Biztosan a három lektor is; tudni azonban csak annyit lehetett róluk, hogy enigmatikusan ülnek és nem csinálnak semmit. Ezt azonban rendkívüli színskultúrával és — a körülményekhez képest — modernül. Azóta Csernus Tibort Nyugatra, a három lektort a honi szellemi elit csúcsaira vezette tehetségük és a történelem szele; így hát sohasem fogjuk megtudni, mi rejtett enigmatikus semmittevésük mögött. Sík Csaba könyve *Egy lektor naplójából* közölt részletekkel szó szerint egy ismeretlen kontinensről szállít tehát első híreket. Mégpedig hosszú, személyes tapasztalat alapján.

Sík Csaba egy találó (többszörösen találó) képzőművészeti példával kezdi a lektori foglalkozás megértését. Megmaradtak Van Gogh rajzai, amiket Sibert, a rajztanár korrigált, miközben „megpróbálta belevetni az akadémiai módszert” a művészbé. Van Gogh azonban nem állt kötélnek, „mert meggyőződött akadémiai próbálkozása során, hogy a művésznek egyszerűen el kell kezdenie a munkát, aztán majdcsak rátalál a maga útjára; míg az akadémia legfeljebb egyvel szaporítaná a profik amúgy is fölös számát.” „Amszterdamban — folytatja Sík Csaba — az új Van Gogh múzeumban, egymás mellett látva a magának csinált s a mesterek korrigálta rajzait, kétségtelessé válik a néző számára a művész igaza. Brutális keznyomát eltakarta a mester tenyere, s a tanulmányból nem lett igazi Van Gogh. Valóban elég, ha csak elkezdi az ember, ha az ő rendíthetetlen hitével és szenvedélyével képes folytatni is. Rajzait a szent dolgok közé sorolta, mert úgy gondolta, segít velük a reménytelenül küszködő szegényeken, sorsüldözötteken; ha bolond volt, a hitvallók módjára volt bolond. (Rossz lektor az, aki Sibert kezével nyúl egy kézirat-hoz, aki az érdesnél fontosabbnak tartja a simát, az igaznál a szabályosat.)”

A zárójel világosan megmondani látszik, mit nem szabad tenni valamirevaló lektornak; ámde a kéziratok között ritka a Van Gogh erejű tehetség, s mit tegyen a lektor a többivel? Adódna egy természetes megoldás: a helyesírási hibák kijavításán kívül a lektor ne nyúljon a kézirathoz. Bízunk a többit a kritikára. Csakhogy — érvel nagyon találóan Sík Csaba — „mióta irodalmunk könyv- és nem folyóiratirodalom, a lektor szerepének jelentősége megnőtt”, s neki kell átvennie a régi nagy szerkesztők, sőt a kritika feladatát is, részben legalább. Hogyan jár el? Beérkezik mondjuk egy ismeretlen szerző, B. írása, melynek olvastán a lektor azt a ritka örömet érzi, hogy író kézírata van a kezében. „Mesteri expozíció, zárt kör, amelyből csak egy irányba lehet kitörni.” Az ismeretlen azonban nem ebben az irányban tört ki, a regény nem az expozíció szellemében fejeződött be. „(De nem így jelent meg, hanem a befejezést az expozíció logikájához igazítva; B. tehetséges lévén, rögtön megértette, hol rontotta el kéziratát.)” Ne azt tekintsük most, hogy a lektornak bizonyosan igaza volt, mikor a mondott korrekciót — megnőtt szerepkörét tekintve hivatásszerűen — javasolta. Tekintsük azt, hogy a lektoroknak nem szükségképpen sajátossága az esztétikai csalhatatlanság, akadnak közöttük Sibertek is jócskán, s akkor ez a zárójel szükségképpen az előbbi ellentétét állítja. S máris előttünk áll a lektor csapdája, vagy finomabban szólva paradoxona. Nem hiába ült Csernus képen oly gondterhelten az a három szép lektor.

Sík Csaba látja jól és be is vallja a paradoxont, legalábbis egyik változatát. A napló egyik feljegyzése sétáját meséli el Remenyik Zsigmonddal, aki az írók — önmagát is beleértve — „kóklerré-válására” panaszkodott, s ebben a lektorokat is elmarasztalta. A lektor, hogy kirángassa önmarcangoló komorságából, mulatságos históriát mesélt el, hogyan hasznosította egy nagy művészről elejtett néhány szavát nagyképűen és tökéletes hozzá nem értéssel egyik új regényében egyik híres író barátja. Remenyik szigorúan ránézett: „— De azért kiadtátok — mondta szemre-

hányóan, aztán elbúcsúzott, s megállt egy gombáskofa asztala előtt. Ha rá gondolok, mindig Bartók Béla jut eszembe, aki kivándorlása előtt adott utolsó hangversenyének szünetében azzal búcsúzott látogatóitól: »Legyenek becsületesek.« De mi a becsület, lektori gyakorlatra lebontva? Az ismeretlen B. kéziratát hozzá lehet igazítani a lektor elképzeléséhez, a híres író regényéből nem lehet kihúzni a nyilvánvaló hülyeséget? Akkor a lektor egy Mikes Lajos, egy Osvát Ernő méltatlan bár, de hivatalos örökében, érezvén magát, jó lélekkel korigál, ekkor ellenben, tán kicsit restelkedve, meghajlik a tekintély előtt? Majd kiigazítja a kritika, gondolja? Csakhogy Sík Csaba, gyakorló kritikus lévén, nagyon tisztán látja, hogy az irodalom és a kritika kapcsolata sem egészen hibátlan. Mélységes és rokonszenves nosztalgiával írja le, s mestere, Bóka László nyomán remek példával illusztrálja, hogy a Nyugat korában hogyan figyelték s mennyire becsülték az írók a kritikákat, az elmarasztalókat is, s hogyan „hordozták a nemzedékek tagjai szívükben és ajkukon egy jó szándékú kritika szavait“. De ha nyilvánvalóan nem jó volt a szándék? Mert akad példa erre is, elég a *Petőfi Mezőberényben* szerzőjét a magyar irodalomból kitudni kívánó bírálatra emlékezni, amit történetesen Bóka László írt. Mélységesen igaz Sík Csaba konklúziója: „Az irodalomnak szüksége van a kritikára, a kritikának pedig az irodalomra, s e kettős függésben egyiknek sem érdeke, hogy kapcsolatuk kutya és bolha kapcsolata legyen“; de ha már az, legyen legalább a kutya is, a bolha is becsületes: a bolha ne játssza meg magát orvosnak, a kutya meg ne tetesse, hogy köszöni a csípést, s ne vakaródzon fájdalmas képpel, mikor senki se csípte meg. De hol a lektor helye, az író vagy a kritika oldalán? Sík Csaba válasza világos: egyikén sem, a kéziratén. Ha már nem lehet minden lektor Mikes Lajos vagy Osvát, szeresse legalább a munkáját úgy, mint ők. Szeresse annyira, hogy észrevegye a kézirat kvalitásait akkor is, ha netán nyers külsejben jelentkeznek, sőt akkor leginkább. Megnyerő és látszatra nagyon egyszerű válasz, de valójában csapdát rejt ez is.

Aligha akad ugyanis a mai magyar műkritikában történetet s modern alkotásokat egyaránt tekintve biztosabb szemű s tárgyát tisztább szenvedéllyel szerető ítéző Sík Csabánál; ezt napjaink honi művészetéért vívott szenvedélyes és bátor küzdelme csakúgy bizonyítja, mint két, szakértelemről s tárgyszeretetről tanúskodó pompás kötete, a *Rend és kaland* s a *Mindenkori mesterek*. Ez a kötete is jobbnál jobb elemzéseket és megállapításokat tartalmaz művészetéről és művészekről, mozgalmakról és múzeumokról, képekről és szobrokról, a műalkotásokat rejtő, érlelő, létrehozó és befogadó idők és közegek természetéről. Aligha akad például párja — s nemcsak a honi irodalomban — ahogyan az „Izmus vagy forradalom?“-ban mindössze huszonegynéhány oldalon két kép, a *Bonjour Monsieur Courbet* és *Bonjour M. Gauguin* keletkezéstörténetének — vagyis dehogyan: inkább kultúratörténetének! — párhuzamából kiindulva megérteti, illetve értelmezi a modern művészet — az eddigi általában áttekinthetetlenül bonyolultként kezelt modern művészet — egész szellemi klímáját, s anélkül, hogy egy jottányit is letagadna vagy akár elhallgatna a bonyolultságból. Mi a titka? Tán az, hogy fölébe tud — és mer! — emelkedni irdatlan tudásanyagának, s így aztán nem nyomasztja, hanem emeli gondosan formált mondatait a tudás? Mert mindazt tudja, amit a legjobb művésztörténészek, de valahogy másfelől nézi az egészet. Gyakorlatban, minden mondatával demonstrálja a Gauguinről írt példát: „A művésztörténészek élvezettel bizonygatják, hogy a Csendes-óceán partján rituális ünnepélyességgel vonuló lovasaihoz a Parthenon talán legismertebb fríze szolgált mintául. Így van, 1902-ben azonban már nem európai szemmel nézte a görög arányokat és modellálást.“ És éppen ezért tudott éppen ő leginkább, az egész kontinens, sőt az egész Föld jövőjét formálónan európai maradni. Mert fölfedezte s főleg merte vallani, hogy „bármily szép legyen is a görög művészet, mégiscsak nagy tévedés“. Önmaga tévedésén túllépve kellett fölismernie, hogy „a festmény alakjai többek is, kevesebbek is önmaguknál: jelképek, ugyanúgy a világegyetem alkotóelemei, mint a fák, a dombok, a színek — a kép is azt mondja, mint kortársaihoz intézett, a művészet jövőjét befolyásolja üzenete: »Túl, túl, a Parthenon lovain is túl, egészen gyermekkorom falováig...«“ Túlról azután megint a régi szépségükben tündökölhetnek a régi lovak, s nemcsak a Parthenon frízei; a modern művészet nyitányának

forradalmi sűrűsödéseként a kubizmus „glóbusz méretűre tágította a hagyományt”. De nem valami eleve kifundált elmélet segítségével; a kubizmust „elmélet segítségével próbálni megérteni, nem könnyebb, mint őzgerincet sütni *A speciális és általános relativitás elméletével a kézben*”. S csakugyan, akkor és ott remekek Sík Csaba elemzései és helyzetjelentései, amikor jó vadászként, elegánsan és szellemesen süti az őzgerincet, láthatóan élvezve — ha tán izzad is közben — a pecsenyétől várható ízeket s élvezetet. Ez a — látszólag! — könnyed remekelés persze nem zárja ki a felelősségérzést, ellenkezőleg; senki múzeumaink helyzetéről, kiállításpolitikánkról, legjobb művészeink küzdelmeiről annyit s akkora felelősséggel mint ő, ebben a kötetben is, még nem írt. Ám tudás, ízlés, kivételes érzékenység, felelősség mind nem elegendő, hogy ugyanakkor egy Császár Elemér értetlenségéhez és érzéketlenségéhez fogható írást ne közöljön Csontváryról. Agyondicsértük az utóbbi időben, ideje elmentmondani? De ugyanez a helyzet például Vajda Lajos esetében is, s itt mégsem homályosítja el a szerző éleslátását a szakszerűtlen és kritikátlan hódolat. Miért hát Csontvárynál? Hogyan lehet festészetét „csak kuriózum”-nak nevezni, legföljebb „zseniális kuriózum”-nak, még ha igaz lenne is (bár Fülep Lajos meggyőzően bizonyította az ellenkezőjét), hogy „festészete nemzeti értéke ellenére sem tartozik bele a magyar festészet fő irányába, melyet ez idő tájt a Nyolcak és az aktivisták képviseltek”. Hogyan lehet a *Zrínyi kirohanását* (a Benczúron át Fesztyig züllő) historizáló piktúránk szívvidámító ellensúlyát „mulatságos giccs”-nek nevezni? És miért nem érvényes Csontváryra is, amit Van Goghól megállapít: „ha bolond volt, a hitvallók módjára volt bolond”? Hát Csontváry nem a sorsüldözötteken akart piktúrájával segíteni? Miért volt ő mégis egyszerűen Pertorini patográfiája szerint bolond? Ekkora szakértelem mellett ekkora értetlenség aligha magyarázható másként, mint a szeretet teljes hiányával. Amint hasonlóan elutasít Csontváry-esszéjében Bernáth Aurél egykor többé-kevésbé be is vallotta. A lektornak természetesen nem kötelessége mindenkit szeretnie; a munkáját kell szeretnie, de a munkája képekben és kéziratokban realizálódik, s ha ezek egyszer történetesen a szegény Kosztká Tivadar iglói gyógyszerészességéhez hasonlítanak? Kit vagy mit képvisel tehát a lektor? Sík Csaba könyvből, azt hiszem, erre a kérdésre az a válasz olvasható ki, hogy egy határozott és többé-kevésbé körvonalazható kultúráképet. Mégpedig minél jobban szereti a munkáját, annál határozottabban. Az a kultúra, amit Sík Csaba szenvedéllyel és szépen képvisel, jelen kötetében leginkább a képzőművészeti írásokban, a tanítványi tudással súlyozott Kassák-tanulmányban, a szerető szigorral megírt Gelléri-esszében, a megható hűséggel mintázott Bóka-maszokban körvonalazódik. S a kérdéseket és frappáns találatokat sűrítő Brăncuși-esszé mutatja tán legszebben, hogy milyen tágasak ennek a kultúráképeknek a keretei, belefér *Maiastra*, a román népmesék csodálatos madara is, és az agg mester utolsó évtizedének fenséges zavartsága, nem mint patográfia, hanem mint kozmikus patriotizmus: „A halála előtt csak románul beszélt”, s mikor barátai kórházba akarták szállítani, „tiltakozott: »A műteremben várom meg az istent«”. Kell-e mondani, hogy a példában az igény a fontos: ha népe értékeihez nyúl valaki, tegye Brăncuși szintjén!

És ebben egyetérthetünk. Mert összegezeként elmondható, hogy általában az igény, az igényesség ennek a kötetnek nagy és ritka értéke. Ezt szolgálja kritikai életünkben egyedülállóan elegáns szellemessége, üdítő ironiája, s következetes kétfrontos küzdelme a vasárnapi amatőrség és a profi sterilitás (egymáshoz sokban oly hasonló) jelenségei és — ami sokkal több bátorságot követel — jelenléte ellen. S végtére nem éppen ez a lektori munka értelme s keresett garanciája? Nem tudom, nem tudható. Nekünk mindenesetre, akik valamiképpen írással foglalkozunk, meg kell küzdenünk kiadókkal és lektorokkal, s olykor keserűen. És a legtöbb, amit kívánhatunk hozzá, a becsületes és igényes lektor. Mint tán az a három volt ama szép régi képen, akik közé immáron ezzel a kötetével s okosan villogó szemüvegével odaült Sík Csaba is. S arcukon lassan elmosódnak az egyéni vonások, néz a négy lektor szigorúan, kicsit szomorkásan, egyre talányosabban, valahová messzire; de Sík Csaba szép könyvből most már legalább azt sejtjük, hogy hová: a Parthenon lovain innen és túl. (*Szépirodalmi*, 1979.)

VEKERDI LÁSZLÓ